

На правах рукопису

ВАНДЕНКО Ігор Євгенович

**ПРОГРАМНІ ВИМОГИ ТА ТАКТИЧНА ЛІНІЯ
ПАРТІЇ КАДЕТІВ У ВІДНОШЕННІ
ДО ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
(1914—1917 рр.)**

07.00.01 — Історія громадських рухів
і політичних партій

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

АВ 29.844

Дисертація є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі всесвітньої історії Луганського державного педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка.

Науковий керівник — доктор історичних наук, професор **Фомін А. І.**

Офіційні опоненти — доктор історичних наук, професор **Козицький М. Ю.**
— кандидат історичних наук, науковий співробітник інституту історії України АН України **Устименко В. М.**

Провідна організація — Одеський державний університет ім. І. І. Мечникова

Захист відбудеться «20» травня 1994 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої ради К 068.18.03 при Київському університеті імені Тараса Шевченка (252601, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 349).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Київського університету (вул. Володимирська, 58).

Автореферат розіслано «20» квітня 1994 року.

ЛНБ України ім.В.Стефанюка

00802210 (D)

Учений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат історичних наук

доцент **ІВАНЦОВА І. В.**

ЛНБ ім. В. Стефанюка
АН України

Актуальність теми дослідження. Спроби світового товариства встановити досконалу систему міжнародних відносин, коли із зовнішньополітичної сфери діяльності держав мають бути цілком виключені силові методи, відбуваються в наш час в умовах невщухаючих збройних регіональних конфліктів. Проблема відвернення широкомасштабних воєн в часи, коли період блокового протистояння відійшов у минуле, не лише не втратила своєї актуальності, але й набула якісно нового звучання.

Поява на міжнародній арені молодих, незалежних держав значно змінила геополітичний розклад сил у світі. Прагнення набути державну незалежність - процес історично виправданий і закономірний, разом з тим ця ситуація об'єктивно породила цілий комплекс гострих проблем територіального, етнічного і релігійного характеру, значення яких виходить за межі вузькоміждержавних відносин. В цих умовах важливим є усвідомлення загальної відповідальності за долю планети. Пошук взаєморозуміння, що веде у решті-решт до встановлення й збереження загального миру, повинен йти, в тому числі, й через глибоке вивчення драматичної історії минулих світових воєн.

Перша світова війна - найбільша трагедія людства. Масштаби її та біди, викликані нею, величезні. Війна тривала більше чотирьох років, охопивши 38 держав із населенням у півтора мільярди. За ці роки постраждало біля тридцяти мільйонів чоловік, десять з яких загинуло на полях битв та померло від ран.

Росія була активним учасником першої світової. Як член одного з військово-політичних блоків, що протистояли один одному, вона вступила у війну практично з перших її днів. Російський фронт за протяжністю перевищував всі інші. Російська армія була однією з численних армій держав, що воювали. Істотною є і роль Росії в дипломатичних маневрах війни та її доля в економічному балансі Антанти. Таким чином, вивчення історії першої світової неможливе без дослідження історії Росії цього періоду, а значить і історії її політичних партій.

Відомо, що існує прямий взаємозв'язок між зовнішньополітичною та воєнною концепцією держави і політичною ситуацією в самій країні. В Росії 1914-1917 років ця залежність виявила себе вповні. Нездатність самодержавства належним чином організувати оборону країни, відверті помилки царської дипломатії не

лише "розв'язували язика" політичній опозиції, але й спонукали її до практичної ініціативи. Війна вплинула на програму й тактику партій, і ті, в свою чергу, прагнули опосередковано, через коректування державного курсу або безпосередньо, через практичну діяльність реалізувати своє бачення цілей й місця Росії у війні.

Після Лютневої революції взагалі навряд чи можна говорити про будь-яку стабільну і єдину державну воєнну і зовнішню політику. Вплив тих чи інших політичних партій і груп був тут вирішальним.

Враховуючи ці особливості, а також те, яку роль і місце в період першої світової війни відіграла найбільша партія російського лібералізму, особливу актуальність набуває необхідність вивчення проблеми впливу війни на політику партії кадетів і політики останньої на хід воєнних подій.

Стан наукової розробки проблеми. У радянській історіографії та історичній літературі останніх років немає спеціальних досліджень з даної теми. Питання про зовнішньополітичну концепцію та відношення кадетів до війни поряд з іншими розглянуте в деяких роботах, присвячених діяльності партії. До певної міри його торкаються і в дослідженнях з історії першої світової війни і міжнародних стосунків в цей період.

Вивчення даної проблеми почалося вже враз після закінчення війни. У 20-ті роки з'явилася низка робіт, в яких зокрема відображені й питання, що розглядаються нами.¹ Віддаючи належне цим публікаціям, слід відзначити однак, що їм не вистачало теоретичної чіткості, наукового аналізу, висновків і узагальнень. В цілому проблема російського лібералізму та його політичних організацій ставилася дослідниками лише в загальній формі, насільки, наскільки вона здавалася необхідною для характеристики стану в країні. У більшості робіт йшлося про "буржуазів взага-

¹ Валентинов Н. Сношение с союзниками по военным вопросам во время войны. 1914-1918 гг. - М., 1920. - Ч. I; Владимірова В. Контрреволюция в 1917 г. - М., 1924; Граве Б.Б. К истории классовой борьбы в России в годы империалистической войны. - М.-Л., 1926; Покровский М.И. Внешняя политика России в XX веке. - М., 1926 и др.

лі" як про єдину категорію. А тим авторам, які все ж робили спробу диференціювати і досліджувати позиції різних партій, не вдавалося зробити це детально через обмеженість джерел.¹

Із загального ряду публікацій такого плану виділяється лише короткий історичний нарис В.Стального, де в узагальненому вигляді подається характеристика тактики кадетської партії з моменту її зародження до Жовтня 1917 року.² Разом з тим в роботі відсутній докладний аналіз програмних документів партії.

На початку 30-х і аж до середини 50-х рр. дослідження, зв'язані з вивченням історії російського лібералізму в роки світової війни, були практично згорнуті. Можна, мабуть, виділити лише статтю Є.Д.Черменського, в якій автор, використовуючи нові документальні джерела, аналізує діяльність партії кадетів напередодні Лютневої революції.³

Окрему групу робіт становлять публікації з проблем першої світової війни і міжнародних відносин цього періоду, що торкалися тих чи інших аспектів даного дослідження.⁴

Певні зрушення щодо вивчення досліджуваної теми спостерігаємо у другій половині 50-х - 60-х років, коли в історичній науці стали переважати тенденції до подолання суб'єктивізму та схематизму, значно поширилася база періоджерел та проблематики тих робіт, що публікувалися, зріс їхній науковий рівень. У ці роки з'являється перше комплексне дослідження з історії кадет-

¹ Вардин И. Политические партии и русская революция. - М., 1922; Семенников В.П. Политика Романовых накануне революции. - М.-Л., 1926; Заславский Д.О. Рыцарь монархии Шульгин. - Л., 1927.

² Стальной В. Кадеты. - Харьков, 1929.

³ Черменский Е.Д. Кадеты накануне Февральской буржуазной революции 1917 года // Исторический журнал. - 1941. - № 3.

⁴ Сидоров А.Л. Отношения России с союзниками и иностранные поставки во время первой мировой войны. 1914-1917 гг. // Исторические записки. - М., 1945. - Т. 15; Рубинштейн Н.Л. Внешняя политика Временного правительства. - М., 1946; Нотович Ф.И. Дипломатическая борьба в годы первой мировой войны. - М.-Л., 1947. - Т. 1; Вержховский Д.В. Первая мировая война 1914 - 1918 гг. - М., 1954.

ської партії - докторська дисертація А.М.Малькова.¹ Безперечно, її позитивним моментом є факт наукового осмислення великої кількості нових архівних документів. Проте одним з істотних недоліків дослідження є, на наш погляд, відсутність у ньому чіткого уявлення про те, що позиції кадетів і Тимчасового уряду з питань війни й миру були далеко не тотожними.

Серед значної серії монографічних праць цього періоду, в першу чергу слід відзначити роботу В.С.Дякіна, в якій автор досліджує проблему взаємовідношень царизму і ліберальної опозиції в роки першої світової війни, простежує процес еволюції програмних настанов і тактичної лінії деяких несоціалістичних, в тому числі кадетської, партій з середини 1914 року до Лютневої революції 1917 року.² В роботі докладно аналізуються мотиви одного з ключових елементів "воєнної" програми кадетів - спроби зобразити участь Росії у війні як боротьбу проти німецького імлітаризму. Разом з тим, характеризуючи розклад політичних сил в країні періоду війни, В.С.Дякін не враховує наявності різноманітних течій в самих ліберальних партіях і, в першу чергу, кадетській, де в цей час посилювався вплив "Лівого крила".

Деякі питання, що нас цікавлять, знайшли відображення в монографії В.В.Коміна.³ У ній автор зокрема розробляє проблему боротьби кадетів за армію в період між Лютим і Жовтнем 1917 року, виявляючи конкретні форми і методи роботи членів партії у військах на фронті, визначаючи роль кадетів в утворенні Союзу офіцерів. Значне місце в цій роботі відведено підготовці й ходу корніловського виступу, ставлення кадетської партії до цих подій.

Значну цінність для досліджуваної теми являють роботи, що вийшли в цей період, з проблем міжнародних відносин і зовніш-

¹ Мальков А.М. Разгром большевиками кадетской контрреволюции в 1917 году /Февраль-октябрь/. - Автореф. дис. ... докт. ист. наук. - М., 1959.

² Дякин В.С. Русская буржуазия и царизм в годы первой мировой войны /1914-1917/. - Л., 1967.

³ Комин В.В. Банкротство буржуазных и мелкобуржуазных партий России в период подготовки и победы Великой Октябрьской социалистической революции. - М., 1965.

ньої політики Росії у роки першої світової війни.¹ Серед останніх виділимо серію публікацій А.Є.Іоффе, які висвітлюють поряд з іншим питання "союзницької" тактики кадетів, монографію В.С.Васикова, в якій автор намагався відтворити максимально повну картину міжнародних зв'язків країни за часів Тимчасового уряду, прослідкувати еволюцію програм і тактики провідних політичних партій з питань зовнішньої і воєнної політики й ступеня їхнього впливу на офіційний курс.

У 60-ті роки з'являється також низка праць загального характеру з історії першої світової війни.²

Наступний період історіографії досліджуваної проблеми охоплює 70-ті - першу половину 80-х рр. Він характеризується помітно зростаючою активізацією досліджень з історії ліберального руху в роки війни. Зокрема виходить декілька праць, присвячених безпосередньо кадетській партії.³ У роботі Л.М.Коломицевої розробляється проблема взаємостосунків кадетів і армії. У статті Н.Г.Думової, на основі не використаних раніше архівних матеріалів, аналізується політична лінія партії у 1917 році. В цей же час виходить підготовлене В.А.Кувшиновим перше монографічне дослідження з історії кадетської партії.⁴ Однак цю роботу навряд чи можна віднести до вдалих, поскільки вся діяльність кадетів в ній розглядається перш за все через призму бо-

¹ Иоффе А.Е. Об усилении зависимости России от стран Антанты в годы I мировой войны // Вопросы истории. - 1957. - № 3; его же. - Русско-французские отношения в 1917 г. /февраль-октябрь/. - М., 1958; Васиков В.С. Внешняя политика Временного правительства. - М., 1966; Игнатьев А.В. Русско-английские отношения накануне Октябрьской революции. - М., 1966; Лебедев В.В. Международное положение России накануне Октябрьской революции. - М., 1967; Ганелин Р.Ш. Россия и США. 1914-1917 гг. - Л., 1969 и др.

² Айрапетян М.Э., Кабанов П.Ф. Первая мировая империалистическая война 1914-1918 гг. - М., 1964; Вержховский Д.В., Ляхов В.Ф. Первая мировая война 1914-1918 гг. Военно-исторический очерк. - М., 1964 и др.

³ Коломыцева Л.М. Кадеты Сибири и армия в 1917 году // Из истории Сибири. - Томск, 1974. - Вып. 4; Думова Н.Г. Из истории кадетской партии в 1917 г. // Исторические записки. - М., 1972. - Т.90.

⁴ Кувшинов В.А. Разоблачение партией большевиков идеологии и тактики кадетов /февраль-октябрь 1917 г./ - М., 1982.

ротьби з ними більшовиків, що накладає певний відбиток суб'єктивізму на аналіз подій і фактів.

В цей же період з'являються дисертаційні дослідження, об'єктом уваги яких в певній мірі стає історія партії кадетів.¹

Внутрішньополітичним, соціально-класовим проблемам Росії, політиці несоціалістичних партій в період першої світової війни присвячені численні монографії радянських істориків, що вийшли в 70-ті - першій половині 80-х років. У центрі уваги роботи Х.М.Астрахана було вивчення основних політичних супротивників більшовиків у 1917 році.² Досліджує автор монографії і різноманітні аспекти діяльності кадетів, аналізується внутрішньопартійна ситуація. Разом з тим широчінь теми не дозволила авторові докладно висвітлити ці питання. Історія основних політичних партій Росії стала головною темою багатьох публікацій Л.М.Спіріна.³ В них автор зокрема наводить відомості про соціальний і кількісний склад партії кадетів, аналізує їхню програму й тактику.

Серед робіт цього періоду виділимо також монографію А.Я.Авреха - дослідження про ІV Державну Думу і політичні організації в ній представлені.⁴ Широко залучаючи документи кадетської партії, автор детально висвітлює її роль і місце в ліберально-демократичному русі з моменту утворення Прогресивного блоку до Листопада 1917 року. Проблеми взаємовідношення ліберальної опозиції і самодержавства в період першої світової війни висвітлені також в монографіях А.Г.Слонімського і Є.Д.Чермен-

¹ Думова Н.Г. Провал политики кадетской партии в борьбе за власть буржуазии /февраль-октябрь 1917 г./ - Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - М., 1970; Кувшинов В.А. Разоблачение партией большевиков контрреволюционного характера идеологии и тактики кадетов в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции. - Автореф. дис. ... докт. ист. наук. - М., 1982 и др.

² Астрахан Х.М. Большевики и их политические противники в 1917 году. - Л., 1973.

³ Спирин Л.М. Из истории политических партий России между двумя революциями. - М., 1973; его же. - Крушение помещичьих и буржуазных партий в России /нач. XX в. - 1920 г./ - М., 1977; его же. - Россия 1917. /из истории борьбы политических партий/. - М., 1987.

⁴ Аврех А.Я. Распад третьеименской системы. - М., 1985.

ського.¹

Певний інтерес для досліджуваної теми являє цикл робіт В.І.Старцева із внутрішньополітичних проблем Росії у 1917 році.²

Численну групу становлять роботи, присвячені різним аспектам історії першої світової війни, зовнішньополітичній діяльності Тимчасового уряду і міжнародних відносин цього періоду.³ Особливий інтерес становлять монографії М.М.Яковлева, І.І.Ростунова, О.Ф.Соловйова.⁴ Їхня головна цінність стосовно до теми, яка досліджується, полягає в тому, що в них на основі широкого документального матеріалу, в тому числі кадетських першоджерел, велика увага приділяється розкриттю взаємозв'язку стратегії і політики, міжнародного становища і ситуації на фронті.

Оцінюючи критично численні дослідження з проблем російського лібералізму, що виходили у 70-ті – першій половині 80-х років, слід зазначити, що незважаючи на певне просування вперед, яке виявлялося перш за все у спробах диференційованого підходу до аналізу теорії і тактики лібералів щодо першої світової війни, все ж надмірна ідеологізація історичної науки, абсолютизація класового підходу та інші негативні явища часто призводили до однобічного, а іноді й до тенденційного

¹ Слонимский А.Г. Катастрофа русского либерализма: Прогрессивный блок накануне и во время Февральской революции 1917 года. – Душанбе, 1975; Черменский Е.Д. IY Государственная Дума и свержение царизма в России. – М., 1976.

² Старцев В.И. Революция и власть: Петроградский Совет и Временное правительство в марте-апреле 1917 г. – М., 1978; его же. – Внутренняя политика Временного правительства. – Л., 1980; его же. – Крах керенщины. – Л., 1982.

³ Игнатъев А.В. Внешняя политика Временного правительства. – М., 1974; История первой мировой войны 1914-1918. В 2-х томах. – М., 1975; Якупов Н.М. Борьба за армию в 1917 году. – М., 1975; Васюков В.С. К вопросу о сепаратном мире накануне Февральской революции // Исторические записки. – М., 1982. – Т. 107.

⁴ Яковлев Н.Н. I августа 1914. – М., 1974; Ростунов И.И. Русский фронт первой мировой войны. – М., 1976; Соловьев О.Ф. Обреченный альянс: Заговор империалистов против народов России. 1914-1917 гг. – М., 1986.

висвітлення подій цього надзвичайно важливого періоду історії.

Над історичними дослідженнями багато в чому відчувався тиск офіційних настанов і загальноприйнятих схем, що гальмувало творчий пошук і спотворювало об'єктивну картину.

Не можна сказати, що політичні процеси, які почалися в суспільстві з середини 80-х років, докорінно змінили ситуацію в історіографії досліджуваної теми, однак тенденція деідеологізації науки, розширення спектру порушуваних проблем дали певний поштовх до активізації історичних досліджень.

У другій половині 80-х - початку 90-х років побачила світ ціла серія робіт, котрі торкалися різних аспектів історії кадетської партії. З них перш за все виділимо дві публікації, що доповнюють одна одну, Н.Г.Думової, у яких автор досліджує причини, закономірності і сам процес поступового перетворення кадетів в головну політичну силу ліберального табору.¹ Значне місце в роботах приділено аналізу внутрішньопартійних розбіжностей, в тому числі і щодо ставлення до світової війни. Докладно розглядається процес формування та ідейного становлення лівої течії в кадетському керівництві.

Останній період позначений особливою плідністю в галузі персоналій. З'явилося декілька цікавих робіт, присвячених життю й діяльності визначних представників кадетської партії.² Однак особливість цих публікацій полягає в тому, що вони обмежуються висвітленням лише окремих сторін і деталей проблеми дослідження, через те, що їх предметом є не стільки історичний процес становлення теорії й тактики кадетів, скільки той внесок, що його зробили керівники партії.

Останнім часом опубліковано також чимало статей з проблем російського лібералізму й історії несоціалістичних партій у ро-

¹ Думова Н.Г. Кадетская партия в период первой мировой войны и Февральской революции. - М., 1988; ее же. - Кончилось ваше время. - М., 1990.

² Вандалковская М.Г. П.Н.Милков, А.А.Кизеветтер: История и политика. - М., 1992; Думова Н.Г. Либерал в России: трагедия несовместимости. Исторический портрет П.Н.Милкова. - М., 1993. - Ч. I; Зорькин В. Милков П.Н. // Новое время. - 1990. - № 16; Мелушевский А.Н. П.Н.Милков: ученый и политик // История СССР. - 1991. - № 4.

ки першої світової війни.¹ У роботі В.А.Кувшинова вперше здійснена спроба стисло, в одній публікації викласти всі основні відомості про з'їзди кадетської партії, що відбувалися протягом 1917 року. Автор аналізує соціальний склад делегатів, характеризує розглядувані питання, простежує хід засідань. Однак цій статті, на наш погляд, явно не вистачає наукової безсторонності. Проблема еволюції теоретичних уявлень представників ліберально-демократичного табору щодо війни в період до Лютого 1917 року порушує в своїй статті В.В.Шелохаєв. Позиція лібералів характеризується автором в основному цілісно, безстосовно до партійних відмінностей, а якщо і йдеться про внутрішні протиріччя, то лише про лівокадетську течію. У статті Ю.М.Гамрецького систематизовано й критично оцінено документальний матеріал щодо чисельного співвідношення сил більшовиків та їх політичних супротивників, у тому числі й кадетів, в Україні у 1917 році.

Проблема історії кадетської партії в Україні вперше стала предметом спеціального дослідження в кандидатській дисертації Л.П.Гапонової.²

Представлений історіографічний огляд свідчить, що обрана нами тема була до певної міри висвітлена в історичній літературі. В той же час, аналізуві були піддані лише окремі її аспекти, та й ті розглядалися найчастіше непрямо, в колі інших питань. Звертає увагу відсутність узагальнюючих робіт з проблеми взаємовпливу основних російських загальнодержавних партій і ходу воєнних подій. Вивчення літератури свідчить також про те, що діяльність кадетів у період першої світової все ще відноситься до питань, які мало висвітлені, а їх програмні вимоги і тактич-

¹ Кувшинов В.А. В лагере контрреволюции // История СССР. - 1987. - № 2; Шелохаев В.В. Российские либералы в годы первой мировой войны // Вопросы истории. - 1993. - № 8; Гамрецкий Ю.М. Большевики та їхні політичні противники на Україні в 1917 р.: співвідношення сил // Український історичний журнал. - 1987. - № II.

² Гапонова Л.П. Кадеты и большевики Украины: доктрины, противоборство и исторические результаты /март-октябрь 1917 г./ // Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - Одесса, 1992.

на лінія по відношенню до війни взагалі комплексно ніким не розглядалися.

Виходячи з наукової актуальності розглядуваної проблеми, а також враховуючи її недостатню розробку, автор взяв за мету дослідити взаємозалежність між еволюцією програмних вимог і тактичною лінією кадетів з питань війни і миру й ходом першої світової війни.

При цьому мають бути вирішені такі конкретні завдання:

- проаналізувати ключові елементи воєнної і зовнішньополітичної концепції кадетської партії у роки першої світової війни;

- визначити основні внутрішні й зовнішньополітичні фактори, що впливали на тактику кадетів по відношенню до світової війни;

- прослідкувати еволюцію кадетської "воєнної" програми, розкрити її залежність від внутрішньополітичної ситуації в країні, показати вплив на її зміст позицій союзників, ходу воєнних подій;

- виявити основні напрямки практичної діяльності кадетів в період першої світової війни, розкрити роль партії в утворенні й функціонуванні різноманітних громадських організацій, дослідити питання про її вплив на армію;

- вивчити причини виникнення в партії лівої течії, визначити характер й глибину протиріч в питанні про відношення до війни, прослідкувати процес становлення "лівих", дослідити соціальний склад цієї групи;

- розкрити роль партії у формуванні зовнішньої і воєнної політики Тимчасового уряду;

- проаналізувати дійовість кадетських зусиль з коректування воєнного і зовнішньополітичного курсу російської держави на різних етапах світової війни.

Наукова новизна кандидатської дисертації полягає в тому, що в ній вперше зроблена спроба комплексного дослідження програмних вимог і тактичної лінії партії кадетів щодо першої світової війни, всебічного аналізу впливу війни на політику партії і політики останньої на хід воєнних подій. У роботі вперше аналізується роль кадетів у формуванні воєнного і зовнішньополі-

тичного курсу Тимчасового уряду. Повніше, ніж в літературі, присвяченій цій проблемі, розглядається проблема існування "лівих" у кадетському середовищі, висвітлюється практична діяльність партії в період світової війни.

База першоджерел дисертації широка й різноманітна. Значний інтерес являють численні документальні збірники, присвячені питанням зовнішньої політики Росії та міжнародних відносин періоду першої світової війни, діяльності різних політичних партій. Оpubліковані стенографічні записи засідань Державної Думи й Тимчасового уряду, звіти з'їздів партії кадетів і протоколи засідань ЦК мали також велике значення при розробці даної теми.

Численну групу джерел складають праці кадетських лідерів з проблем світової війни.

При підготовці дисертації широко використовуються мемуари, спогади й свідчення діячів партії кадетів, учасників подій.

Багатством і різноманітністю відзначаються матеріали, почерпнуті в газетній та журнальній періодиці.

Головною документальною основою дослідження стали архівні матеріали. В ході роботи вивчено й проаналізовано в цілому 27 фондів /Державного архіву Російської Федерації, Російського державного історичного архіву, Російського державного військово-історичного архіву, Центрального державного архіву вищих органів влади й управління України/. Серед них особисті фонди П.М.Мілжова, А.В.Тиркової, П.Б.Струве, О.Ф.Керенського та інших видатних політичних і громадських діячів, фонди партії кадетів, її центрального комітету й Канцелярії Тимчасового уряду, фонд Департаменту поліції й багато інших.

Апробація роботи. Положення й висновки дисертаційного дослідження доповідалися на Всесоюзній /м. Москва, 1991 р./ і Республіканській /м. Донецьк, 1991 р./ науково-практичній конференціях, обговорювалися на методичних семінарах кафедри все-світньої історії Луганського державного педагогічного інституту ім. Т.Г.Шевченка. Основний зміст роботи викладено в низці публікацій автора.

Структура й короткий зміст дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, а також списку використаних джерел і літератури.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, подається історіографічний огляд і короткий аналіз джерел, формулюються мета і завдання дослідження, визначається його наукова новизна.

У першому розділі простежується еволюція програмних і тактичних настанов партії кадетів з воєнних питань в умовах розгорнутої світової війни аж до Лютневої революції 1917 року.

Позиція кадетів щодо першої світової війни визначалася двома основними факторами: їхньою зовнішньополітичною концепцією, що склалася у передвоєнні роки, і переконанням в тому, що коли Росія вже виявилась втягнутою у збройний конфлікт, то необхідно використати ситуацію, добившись максимального політико-економічного виграшу. Виходячи з цього, какетами й була вироблена "воєнна" політика, котра відповідала їхньому розумінню історичного моменту, з врахуванням їхньої трактовки державних пріоритетів. В її основу було покладено гасло: "Війна до перемоги!". "Перемога" передбачала реалізацію двоякої мети: "удовлетворение общечеловеческих требований в области международных отношений и достижение национально-государственных задач".¹ Особливість цієї формули полягала в тому, що перша частина ставала в залежність від вирішення другої, тобто якщо виникала проблема вибору між "демократичними принципами" та "інтересами держави", пріоритет завжди був за останнім. Характерним підтвердженням тому стала позиція мовчазної згоди, на довгий час зайнята членами партії щодо антиукраїнської політики російського самодержавства на захоплених землях Галичини. Справа в тому, що Галичина, так само, як і польські території Австрії й Німеччини, турецька Вірменія і, головне, Константинополь та Чорноморські протоки, входила в сферу "державних інтересів" Росії в уявленні кадетів.

Вибір партією тактичних шляхів досягнення головної мети обмежувався в основному лише ступенем їх ефективності. Припускалися найширші компроміси й поступки, якщо їхній результат до певної міри міг сприяти наближенню перемоги.

Першим таким кроком стало проголошення партією 26-го липня

¹ Речь. - 1917. - 16 июля.

1914 року політики "священного єдинення" з владою, що мала на увазі відмову від внутрішньополітичної боротьби з метою об'єднання суспільства на основі єдиних "общерусских интересов" - досягнення перемоги.

Виходячи з цього, тактика кадетів першого року війни обмежувалася, головним чином, участю членів партії у справі безпосередньої організації оборони країни. У розділі докладно висвітлюється основні спрямування практичної діяльності кадетів. Розкривається роль партії у створенні й функціонуванні різних громадських організацій і в першу чергу Всеросійського земського союзу і Всеросійського союзу міст, через які власно й велася основна реальна практична робота. В той же час автор доходить висновку, що фактичний внесок кадетів у вирішення проблем, котрі виникли у зв'язку з війною, явно не відповідав авторитетові й потенціалу партії. Добровільна, беззаперечна відмова від будь-якої протидії владі штучно обмежувала можливості кадетів у коректуванні державного курсу й відповідно впливі на хід воєнних подій.

Подальші події показали не лише неспроможність самої, до певної міри утопічної, кадетської ідеї внутрішнього миру, але й в цілому згубність цієї політики. Створення в серпні 1915 року у надрах Державної Думи міжпартійної організації /Прогресивний блок/ було початком поступового розриву "священного єдинення". Партія кадетів і в першу чергу її голова П.М.Мілюков відіграли помітну роль у створенні й брали активну участь у діяльності думського об'єднання.

Приводом для створення Прогресивного блоку стали невдачі на фронтах, внутрішньоекономічна ситуація, котра вкрай погіршувалася і, як наслідок, виразно виявлена некомпетентність уряду у вирішенні всього комплексу проблем, що виникли у зв'язку з війною. Головною метою блоку стала організація опозиційних сил для тиску на самодержавну владу з метою досягнення перемоги. Основним її практичним завданням була боротьба за створення уряду "способного воевать". Таким чином, "мета війни" знову визначила політичну лінію кадетів.

В той же час до середини 1915 року істотно змінюється внутрішньополітична ситуація - в кадетському середовищі виразно

виявляється тенденція до поляризації поглядів на війну. Справа в тому, що з початком першої світової розбіжності в партії народної свободи приглушилися перед загальним прагненням до єдності, заради досягнення перемоги.

З часом, коли виявилось, що війна буде тривалою і важкою, що уряд не здатний до ефективного її ведення, що царат не має наміру йти на згоду з ліберальним табором, мотиви для збереження внутрішньокadetської єдності зникли. Протиріччя між різними крилами партії знову загострилися.

У розділі дається докладна характеристика лівого крила кадетської партії, її персонального й соціального складу.

Вивчення документальних джерел дозволило авторові зробити висновок про те, що, незважаючи на зовнішню достатньо гострий характер дебатів з різних питань війни у кадетському середовищі, основні протиріччя лівої течії з більшістю партії зводилися переважно лише до неспівпадіння підходів у виборі тактичної лінії щодо реалізації головної мети кадетської "воєнної" програми - досягнення найшвидшої перемоги.

У другому розділі виявляється роль кадетської партії у формуванні воєнної й зовнішньої політики Тимчасового уряду першого складу.

Лютий 1917 року відкрив перед кадетами великі перспективи щодо реалізації їхньої "воєнної" програми. З набуттям дійових важелів влади /міністерські посади, в тому числі міністра іноземних справ, посади комісарів Тимчасового уряду та інше/ і широкої політичної свободи кадети одержали можливість реального впливу на державну воєнну й зовнішню політику. Однак навіть будучи державною партією, вони не могли вповні реалізувати свою програму. Це зв'язано, за думкою автора, з двома основними моментами - існуванням ще чималої кількості сил /Рада робочих і солдатських депутатів, країни Антанти, урядовий "триумвірат" в особі О.Ф.Керенського, М.І.Терещенка, М.В.Некрасова/, які кардинально впливали на державну політику в період з березня по травень 1917 року, а також сприйманням в суспільстві самої "воєнної" програми партії.

У розділі дається докладний аналіз кадетської "післялютневої" політики щодо питань війни і миру. "Нова" внутрішньополі-

тична ситуація вплинула на попередні програмні й тактичні настанови партії, змінилась їхня ідейна мотивація. Факт участі Росії у війні тепер підносився не інакше як боротьба на захист "завоеваної свободи", а одним з неодмінних підсумків війни, за кадетськими деклараціями, мало стати вирішення проблеми самовизначення малих народів. Вже через декілька днів після Лютневої революції й утворення Тимчасового уряду П.М.Мілюков стверджував: "Наша национальная задача находится в полной гармонии с освободительными идеями этой войны. У России нет других целей и задач, как облегчение существования малых, угнетенных до сих пор национальностей".¹ Таким чином, змішувалися пріоритети кадетської ідеології, при тому, що глибинна сутність конкретних "воєнних" завдань не змінювалася. Наприклад, під "справедливим", в результаті перемоги, рішенням українського питання кадети мали на увазі не більше як "восстановление единства разделенного народа", шляхом вклучення Галичини до складу Російської держави.

"Перемога", у широкому, кадетському її тлумаченні, по-старому залишилась головною метою і єдиним прийнятним підсумком війни. У зв'язку з цим можливість передчасного виходу країни з війни шляхом укладення сепаратного миру виключалася категорично. Кадети вважали цей шлях неприпустимим не лише з моральних /"...позор, несовместимый с честью и достоинством России ..."²/, але й з чисто практичних міркувань. За їхньою думкою, сепаратний мир із супротивником спричинив би небажані наслідки для Росії: посилення економічної залежності від Німеччини, припинення допомоги союзників, переорієнтацію зовнішньополітичних зв'язків і, нарешті, можливість опинитися в стані війни із своїми вчорашніми союзниками.

У цьому контексті в розділі розглядається проблема вибору кадетами політичних пріоритетів у міждержавних відносинах і в зв'язку з цим "визначення" союзника й супротивника у війні.

Ідеалом суспільно-державного устрою для кадетської партії

¹ Речь. - 1917. - 10 марта.

² Миллюков П.Н. Воспоминания. - М., 1991. - С.482.

традиційно були країни "буржуазної демократії". Внаслідок чого й зовнішня політика кадетів орієнтувалася головним чином на встановлення тісних стосунків з ними. Ці ж держави волею історії опинилися і в єдиному союзі з Росією.

В свою чергу Німеччина розцінювалася як імперіалістична, мілітаристська держава, головний бар'єр на шляху демократичного розвитку народів світу.

У зв'язку з цим і участь "вільної Росії" разом із союзниками у війні означало, за думкою кадетів, "об'єднання демократичного миру для захисту принципів свободи против милітаризма".¹

Навіть проблемі Чорноморських проток надавався характер боротьби проти розповсюдження німецького впливу. Хоча вже сама кадетська аргументація необхідності їхньої передачі у користування Росією /вихід до "вільного моря" для експорту продуктів харчування, контроль за пересуванням іноземних суден до Чорного моря/ примушувала сумніватись у широті змін орієнтирів.

Окрема велика проблема - взаємовідносини кадетів і лівих сил з питань війни й миру, а також вияв ступеня впливу останніх на політику партії. Мотиви, методи і "зміст" цього впливу були різні, так само, як і його результати. Апофеозом стала кампанія, розгорнута лівими партіями проти П.М.Мілікова конкретно й кадетської "воєнної" політики в цілому наприкінці квітня 1917 року. Завершенням цих подій стала часткова зміна складу кабінету міністрів. Таким чином, саме лінія партії кадетів щодо війни явилася в решті-решт причиною першої у 1917 році урядової кризи.

У третьому розділі розглядається ставлення кадетів до війни й миру в період після квітневої кризи і аж до Жовтня 1917 року.

В цей час внаслідок істотного обмеження можливостей прямого впливу партії на формування державної політики, кадати вимушені були проявляти максимум гнучкості й наполегливості в боротьбі за реалізацію своєї "воєнної" програми. Заради досягнення головної мети - перемоги у війні, вони йшли на будь-які ком-

¹ Виступ М.М.Вінавера на УП з'їзді партії народної свободи // Речь. - 1917. - 26 марта.

пром'їся, поступаючись при цьому до певних меж навіть частиною своїх переконань.

Проблема відношення до урядової коаліції і можливості участі в ній спільно з соціалістами стала центральною для кадетів у період після розпаду Тимчасового уряду першого складу. В партії не було єдності щодо цього питання. Аргументи прихильників і супротивників входження в коаліцію зводилися знов-таки в основному до проблеми корисності цього кроку в плані подальшого ведення війни.

За відставку всіх кадетських міністрів і перехід в опозицію до соціалістичного уряду висловлювалися П.М.Мілжков, Ф.Ф.Кокошкін, Ф.І.Родичев та ряд інших визначних членів кадетської партії. У цій позиції головним було небажання йти на будь-які жертви як ідейного, так і тактичного плану.

Однак серед більшості членів партії, як показали події, існував більш реалістичний погляд на речі. 2 травня на засіданні кадетського ЦК було прийняте рішення про входження в урядову коаліцію з соціалістами. Центральним аргументом при цьому була висунута необхідність закріплення за партією позицій у керівництві державою з метою збереження можливостей для подальшої реалізації своєї "воєнної" політики. При цьому оговорювалося, що участь кадетів в коаліції - це необхідний компромісний "практический шаг в политическом деле", котрий не виключає при необхідності повного розриву.

6 травня, в той же день, коли була остаточно узгоджена й прийнята декларація нового складу Тимчасового уряду, ЦК кадетів опублікував заяву, в якій були визначені рамки компромісів і апріорі оговорена можливість ведення політичної боротьби проти урядової лінії, що не узгоджувалася з партійними принципами.

У розділі досліджуються основні розходження кадетської програми з воєнною і зовнішньополітичною концепцією коаліційних урядів /ставлення до формули "мир без анексій і контрибуцій", перспектива перегляду між-воєнних договорів і таке інше/. Разом з тим автор приходить до висновку, що при всій наявності протиріч у поглядах на перспективи розвитку подій, зв'язаних із світовою війною, кагети і група міністрів Тимчасового уряду,

які їм протистояли, сходилися в головному – ставленні до воєно-стратегічних завдань російської армії. Іншими словами і ті й інші ратували за наступальні дії на фронті, вважаючи це найближчим шляхом до сприятливого завершення війни, що його кожна сторона трактувала по-різному.

Зміна умов, в яких доводилося діяти партії підштовхувало до корінного коректування тактики. Саме в цей період особлива увага кадетами була приділена роботі з армією. Партія відмовляється від одного з своїх основоположних принципів – деполітизації армії. У липні 1917 року була створена воєнна комісія ЦК /голова В.А.Степанов/. В її функції входило встановлення зв'язків кадетів з особливим складом армії і флоту, організація партійних груп безпосередньо в діючих частинах, ведення агітаційно-пропагандистської роботи у військах.

Поряд з активною роботою в армії в цілому, кадети особливо прагнули посилювати свій вплив в офіцерському середовищі. Так, при найактивнішій їхній участі у квітні 1917 року в Могильові був створений Союз офіцерів армії й флоту. Головою його постійного органу – Головного Комітету офіцерського складу – став кадет Л.М.Новосильцев.

У розділі досить докладно аналізується позиція і роль партії у подіях, зв'язаних з корніловським виступом.

Найбільш чітко, за думкою автора, ставлення кадетів до заколоту виражають слова самого П.М.Мілjkова, виголошені ним на початку серпня 1917 року від імені партії на одній з Нарад громадськості: "Сочувствие, но не содействие".¹ Тобто, якщо і слід говорити про підтримку кадетською партією воєнного заколоту, то вона носила швидше моральний характер.

Тактика "несодействия" напрямки витікала з кадетського принципу легітимності й спадкоємності влади. "Сочувствие" визначалося все тим самим, теоретично втіленим у законні форми, прагненням до створення "міцного" уряду, здібного навести "відповідний" порядок у країні й армії й гідно завершити війну.

У заключній частині підведені підсумки, сформульовані висновки.

¹ Деникин А.И. Очерки русской смуты. – М., 1991. – Т.2. – С.32.

Перша світова війна і внутрішньополітичні події, пов'язані з нею, значно вплинули на розвиток партії кадетів. Необхідність вироблення політичної лінії щодо війни і організація практичної діяльності в цих умовах істотним чином позначилися на еволюції партійної ідеології і тактики в цілому.

Процес вироблення програмних положень стосовно воєнних питань проходив досить складно й суперечливо. Ставлення в партії до проблем війни й миру зазнавало змін в залежності від внутрішньої й міжнародної ситуації і відповідно від того чи іншого тлумачення "державних інтересів" Росії. Однак все ж вирішальним фактором, що впливав на позицію кадетів, був сам хід воєнних подій.

Не менш важливою є проблема дійовості "воєнної" програми партії. Беззаперечно, до числа "успіхів" кадетської політики можна віднести факт в цілому достатньо активної участі самодержавної Росії у сітовій війні і невихід з неї "демократичної" Росії в той час, коли такі "перспективи" реально виникли. Неабияку роль у виборі зовнішньополітичних орієнтирів Росії відіграла принципова позиція партії у питанні про сепаратний мир. Не без участі кадетів відбувалися перестановки у вищому воєнному керівництві країни, що, природно, позначалося на стратегії й тактиці ведення війни. Багато хто з рядових членів партії і її керівників надавали значну практичну допомогу справі організації оборони країни, особливо на першому етапі війни.

Разом з тим кадетам так і не вдалося, незважаючи на немалі зусилля, по воєнних та дипломатичних каналах реалізувати плани приєднання Чорноморських проток. Складним було питання взаємовідносин із союзниками. Мажчи широкі особисті зв'язки у дипломатичних та урядових колах союзних країн, кагети, як показав зокрема досвід квітневих подій 1917 року, не завжди знаходили підтримку своєї політики. Практично безрезультатними залишилися спроби завоювання на свій бік армії. Солдатські маси, як правило, розглядали кадетську програму війни не інакше, як імперіалістичну. Події, зв'язані з корніловським закролом, остаточно підірвали авторитет партії.

Відсутність будь-якої серйозної підтримки широких народних мас восени 1917 року практично звела нанівець можливості кадетів щодо реалізації "воєнної" програми.

Враховуючи актуальність, багатоплановість дослідження історії партії кадетів, автор вважає за можливе пропонувати деякі рекомендації.

1. Вимагає глибшого вивчення питання про сутність внутрішньопартійних розбіжностей у кадетському середовищі. Причому важливо звернути увагу не лише на "лівих", але й на існування правої течії.

2. Існує необхідність вияву глибинних причин традиційної "лівизни" українських кадетів. В зв'язку з цим виникає проблема детального аналізу ряду ключових програмних положень партії, а також дослідження характеру взаємовідносин центрального керівництва з кадетськими провінціальними комітетами.

3. Заслугує на увагу питання про вплив ідей пацифізму на теорію і тактику кадетів напередодні першої світової війни.

4. Зміст і висновки даної дисертації можуть бути використані в подальшому вивченні історії партії кадетів періоду першої світової війни, при підготовці праць узагальнюючого характеру з історії громадських рухів і політичних партій ХХ сторіччя і, нарешті, при читанні відповідних вузівських курсів і спецкурсів із світової історії.

5. У наші дні відповідальність політичних партій у справі запобігання збройним конфліктам велика як ніколи. В зв'язку з цим видається актуальним і повчальним використання кадетського позитивного й негативного досвіду розробки й здійснення програмних вимог і тактичних настанов з проблем війни й миру в роки першої світової війни.

Основний зміст дисертації висвітлено
в наступних публікаціях автора:

1. Первая мировая война // Методические рекомендации по курсу Политическая история ХХ века. - Луганск, 1990. - 0,6 п.л.
2. Партия кадетов в Февральской революции 1917 года // Политические партии и общественные движения в трех российских революциях. Тезисы докладов Республиканской научно-практической конференции. - Донецк, 1991. - 0,1 п.л.
3. К вопросу о влиянии первой мировой войны на тактику и прог-

рамму кадетской партии // История политических партий в вузовском курсе политической истории. Тезисы докладов и сообщений Всесоюзной научно-практической конференции 27-29 июня 1991 г. - М., 1991. - 0,1 п.л.

4. Партия кадетов и проблемы мировой войны в период деятельности Временного правительства первого состава // Сборник статей. - Луганск, 1993. - 0,45 п.л.

462563

AB 29.844

AB 29.844